

Сборник материалов II Международной конференции
«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФИЛОЛОГИИ И МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА»

УДК 81.246'3
Я 28

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Научный редактор *Г.Б. Мадиева*

Редакционная коллегия: *Г.Б. Мадиева*
(ответственный редактор), *А.М. Досанова,*
Р.Ж. Кондыбаева, Н.А. Утемгалиева

Я 28

Актуальные вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков: теория и практика. II Международная учебно-методическая конференция (материалы докладов и сообщений) / Науч. ред. Г.Б. Мадиева.
Алматы: 2016. - 229 с.

ISBN 9965-30-554-4

Сборник материалов конференции подготовлен на факультете филологии и иностранных языков Казахского национального университета имени аль-Фараби.
Все публикации даются в авторской редакции.

ISBN 9965-30-554-4

УДК 81
© КазНУ им. аль-Фараби, 2016

СОДЕРЖАНИЕ

I МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СРЕДНЕЙ И ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ	
Мәмбетова М.Қ., Мәмбетова А.Қ. ТІЛДІК САНАДАҒЫ КЛИШЕЛІК ҚҰРЫЛЫМДАРДЫ ОҚЫТУ МӘСЕЛЕСІ	3
Мусырманова Ф.А., Сапсызбаева С.К. СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОМПОНЕНТОМ <i>ЖҮРЕК/СЕРДЦЕ</i> В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ	7
Жұмағазина Р.Қ. ЛИНГВОКРЕАТИВТІЛІК ЖӘНЕ БІЛІМ АЯСЫНЫҢ МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМДАРДАҒЫ СӨЗ ЖӘНЕ МӘТІН МАҒЫНАСЫН ТҮСІНУДЕГІ ҚЫЗМЕТІ	10
Саткенова Ж.Б. ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ: САТЫЛЫ-КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	12
Турумбетова Л.А. USE OF MODERN TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING SPEAKING	16
Сейтметова Ж.Р., Жиекбаева А.Б. «АУДАРМА ІСІ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫН ҚҰРАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ	20
Бейсембаева А.М. УЧЕТ И СПОСОБЫ ПЕРЕВОДА ЯЗЫКОВЫХ РЕАЛИЙ	23
Хожанов Ш.Б. ANTONYMS AND SYNONYMS IN KARAKALPAK LANGUAGE	24
Халенова А.Р., Артыкова Е.О. SOME WAYS OF INTENSIVE TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE	26
Турехапова Б. КҮНДЕЛІКТІ ТІЛДЕСУДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН НЕМІСТІҢ КЛИШЕ СӨЗДЕРІ ЖАЙЫНДА	29
Таубаев Ж.Т. МӘДЕНИАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ (ТАПТАУРЫНДАРДЫҢ) РӨЛІ	32
Tayeva R.M., Orazbekova I.G., Alimbayeva A.T. MODERNIZATION OF THE EDUCA- TIONAL PROGRAM AS A PREREQUISITE FOR ITS QUALITY RECOGNITION	34
Садыхова А.К., Аушахман А.Т., Камзина А.А. ПРИМЕНЕНИЕ КОРПУСНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	37
Искакова Г.Н., Базарбаева М.М. ШЕТЕЛ ТІЛІН ҮЙРЕТУДЕГІ ҚОЛДАНЫЛАТЫН БЕЙНЕМАТЕРИАЛДАР ТҮРІ	40
Онур Айдын ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТУРЕЦКОЙ АУДИТОРИИ	43
Омарова Б.А. МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТІЛДІК ҚҰЗЫРЕТ	46
Okusheva G.T., Muldagalieva A.A., Zhanadilova Z.M. ON THE USE OF MODERN METHODS FOR ENHANCING SPEAKING SKILLS IN TEACHING ENGLISH	48
Мукашева Ж.У. ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КРЕАТИВНОСТЬ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	51
Артыкова Е.О., Баймұратова Э.С. КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ	52
Борибаева Г.А., Медетбекова П.Т. ЛАТЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ҚАНАТТЫ СӨЗДЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	55
Ермакова В.А. ПАРАДОКСЫ СТРУКТУРЫ СЛОВАРНОЙ СТАТЬИ ДВУЯЗЫЧНОГО ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ	57
Makhazhanova L.M., Aliyarova L.M. TEACHING READING SKILLS IN A FOREIGN LANGUAGE	60
Бектемирова С.Б., Ешимов М.П. ДИАЛОГ – МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ҮЙРЕТУДІҢ БІР ФОРМАСЫ	63
Шыныбекова А.С., Ноғайбаева Ж.А. ҚАТЫСЫМ ОРНАТУДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК-ПРАГМАТИКАЛЫҚ НОРМАЛАР	66
Қазыбек Г.Қ. БАҚЫТ ҚАЙЫРБЕКОВТІҢ АУДАРМАШЫЛЫҚ ЕҢБЕГІ	70
Халенова А.Р., Алиярова Л.М. THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON LANGUAGE	73

Қайда жұмыс істейсің?

- Алматыда, қалалық әкімшілікте жұмыс істеймін.
- Сенің мамандығың кім, онда не істейсің?
- Менің мамандығым – экономист, осында есепші болып істеймін.
- Сендердің бөлімдеріңде қанша адам бар?
- Біздің бөлімде бес адам бар.
- Сенің әріптестерің кімдер?
- Менің әріптестерім – Меруерт, Жәния, Абзал, Ермек.
- Кеңседе не бар?

- Кеңседе компьютерлер, принтерлер қойылған. Одан әрі т.с.с. жанасып кете береді. Мұнда жоғарыда берілген мәтіннің негізіндегі сұрақ-жауап арқылы емес, басқаша да құбылту негізін сұрақ-жауап арқылы жасауға болады. Тіпті ешбір оқу құралдарының көмегіне сіз-ақ күнделікті өмір алынған сөйлеудің қарапайым түрінен күрделі түріне өтуге байланысты түрлі қарым-қатынаста тіл диалогтардың өзі тіл үйренуші қауымға үлкен көмегін тигізері сөзсіз.

Тіл сөйлеу арқылы жүзеге асады, ал сөйлеу-психология мен лингвистикаға қатысты мәселе с белгілі. Сөз тілдесу құралы. Тіл қоғамдық өмірде жинақталған ақпаратты жеткізудің бірдең құралы. «Тіл-сөйлеу құралдарының қатаң қалыпқа келтірілген жүйесі, ал сөйлеу ой мен се жеткізуге арналған тілдің екеуара қатынасты әрекеттік қолданылымы. Тілдің өзінде мағына-болма ол тек ойды өрнектеуге арналған әртүрлі таңба-белгілердің жиынтығынан тұрады. Ал осы ко сөйлеу үшін қажетті белгілі тілдік құралдар (дыбыстар, сөздер, ережеге сай сөз тіркестері сөйлемдер, әуен, ырғақ, және т.б.) іріктеліп алынған шақта ғана ой білдіру мүмкіндігіне ие бола [5, 113]

Біз жоғарыда оқулықта берілген бір-екі мысалды талдаумен ғана шектелдік. Жалпы оқулық кез келген тапсырма мен жағтыңуды диалог арқылы оқытса, тіл ұстанушы мен тіл үйренушіге т аиантай үлесіміз болар деген ойдамыз.

Қорытындылай келе Қ. Жұмаділовтің мынадай сөзімен түйіндегенді жөн көрдік: Қазақ тілінің өзіндік даласындай кең пішілген жайдары да жалпақ тіл. Оған қысылып-қымтырылу, ерін үш шүлдірлен-былдырлау мүлде жат. Қазақ нені айта да ауызды толтырып айтады. Қазақ сөзі қап даланың коңырау желіндей еркін есіп тұрады. Қазақ тілінің биязы мақамы – домбыраның ку қакқан сазындай. Асқак әуенділігі шырқап салар әніндей. Шешендерден шыққан кара сөздің ө өленге бергісіз келісім, іштей үйлескен ырғақ болады. Сөз бен сөз, дыбыс пен дыбыс өзара үйк жымдасып жатады. Тыңдаушысын бірден ұйытып әкететін осы үндестік пен әсем ырғақ құлақ т хрустальдай сыңырлап, қазақ тілін сұлу да сиқырлы етіп көрсетеді. Кейде қазақ болып тұғаның және әлемдегі ең бай, ең сұлу тілде сөйлегенің үшін өзіңді бақытты сезінесің.

Әдебиеттер:

1. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007.
2. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика /Жалпы редакциясын басқарған ғ.ғ.д., профессор Е. Арын. - Павлодар, 2006. Т
3. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2005.
4. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы, 2010.
5. Балтаұлы Бап-баба С.Б. Жантану негіздері. – Алматы, 2001.

ҚАТЫСЫМ ОРНАТУДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІК-ПРАГМАТИКАЛЫҚ НОРМАЛ

А.С. Шышыбекова

Қазақ және орыс тілдері кафедрасының доценті, ф.ғ.к.

Ж.А. Ногаибаева

Қазақ және орыс тілдері кафедрасының доценті, п.ғ.к.
Т.Рысқұлов атындағы Жаңа экономикалық университеті

Бұл мақалада автор қазақша сөйлеу тіліне тән формулалардың әмбебап табиғатын ашатын белгілерді, драма тіліндегі сөйлесімнің ұлттық ерекшеліктерін айқындауға тырысқан.

Кілт сөздер: прагматика, коммуникативтік нормалар.

В этой статье авторы рассматривают универсальную природу языковой единицы, национальные особенности речевых актов в драматическом произведении.

In this article the author considers the universal nature of language unit, national features of speech certificates in drama product.

Әрбір халықтың салт-дәстүрі, эстетикалық талғамы, әдеп нормалары уақыт бойынша өзгеріп отырған тарихи құбылыс. Олар тілде көрінеді және сөйлеу әдебінің арнайы ережелері ретінде сөйлеу этикетін анықтайды. Адам қатынасының әлеуметтік детерминациясы сөйлеу этикеті әр уақытта қайтадан пайда болады дегенді білдірмейді, олар әлеуметтік мұраның тәсілі ретінде мәдени дәстүр механизмі арқылы ұрпақтан-ұрпаққа беріледі. Мысалы, қонақ күту, оны қарсы алу, дәстүрхан басындағы әңгіме тақырыбы, тамақ беру (сыйлы қонаққа берілетін ас түрлері) тағы басқа дәстүрлі этикеттер. Ауызекі қатысым, немесе тілдік қатынас адамдардың қоғамдағы әдеби қалыптастыратын маңызды үрдіс болса, тіл олардың объективті дүниетанымының деңгейін көрсетеді. Осы тұста әңгіме тақырыбына қатысты, тұрмысқа байланысты, әдеттегі қатысым жағдаяттарында жиі қайталанатын типтік фразалар біздің санамызда дайын тұрады. Жалпы типтік фразалар стереотиптердің нақты тобын, тұрақты сөйлеу формулаларын құрай отырып, адамдар арасындағы қарым-қатынастың орнауына қызмет етеді.

Қазақ тілінің лексика-семантикалық жүйесінде құрылымдық және мағыналық тұрғыда ерекше лексикалық топ құрайтын тілдік таңбалардың бірі – қазақ тіліндегі алғыс және қарғыс мәнді сөздер саналады. Сөздердің мұндай тобы мазмұны жағынан эпистемнің ментальді дүниесіне тән тілдік және тілден тыс қарым-қатынас жүйесінің бар екенін көрсетеді. Бұл қазақ тіліндегі тілек атауына қатысты ассоциациялық өрістің мәнін ашып береді. Дегенмен, қазақ тілінің ұлттық мәдениетіне сәйкес қазақ тіліндегі тілек білдіру мәніндегі сөздер оң тілек және теріс тілек деп бөлінетінін байқаймыз. Соңғы жылдары тіл білімінде стилистика өзімен шектес ғылымдармен тоғысып, экспрессивті стилистика, коммуникативтік-прагматикалық сияқты бағыттарының негізі қаланды. Стилистика риторика, шешендік өнер, сөйлеу коммуникативтік теориясы, сөйлеу актілерінің теориясы, психоллингвистика, прагматистика аспектілері негізінде зерттелінуде, жанаша ғылыми теориялық мәліметтермен толығуда.

Қазіргі қоғамда ғылымның барлық саласында жана бағыттары қалыптасуда. Әлемдік лингвистикада соның ішінде стилистика ғылымын көп аспектілі салада зерттеуге үлкен көңіл бөлініп келеді, сондықтан сөйлеудің жана коммуникативтік-прагматикалық қызметін, шешендік стиль мәселесін қайта жаңғырту, барлық стиль түрлерін толықтырып, түлетіп көрсету үшін прагматикалық мақсат әрекетімен байланыстыра зерттеу қажеттілігі туып отыр. Стилистикалық нормамен қатар тілдік нормалар бар, ол негізінен тіл мәдениетінің категориясына жатады, стилистикалық норма стилистиканың категориясы болып табылады. Тілдік норманың проблемалары тіл мәдениеті мәселесіне барып тіреледі. Тіл мәдениеті дұрыстық қана емес сөз мәдениеті, өнер мәдениеті жоғары деңгейінде стилистикамен түйіседі. Белгілі ғалым Н.Уәлиев: «Сөз шеберлігі тек нормаға тән дұрыстықты көздемейді, сонымен қатар толып жатқан тілдік амал-тәсілдердің ішінен мағына, стильдік жағынан аса дәл, бедерлі, ұтымды түрін талғау дегенге саяды» деген пікір айтады [1, 362].

Тілдік норма – тіл мәдениетінің қарастыратын мәселесі. «Сөйлеу мәдениетіне жетілу, тілді тиімді пайдалана білу талабы арғы көне замандардың өзінде болған. Адам баласы өзінің өмірлік серігі, бүкіл ірішлігінің құралы, рухани айнасы – тіліне, оның тағдырына бейғарап қарамаған, оны қызғыншай қорып, мөпелеген. Қоғамның мәдени дәрежесін көтеру бағытындағы әрбір қадам алдымен тіл мәдениетін, жазу өнерін дұрыс жолға қою, жетілдіру талабынан бастап отырған» [1, 118]. Тіл мәдениеті тілдік норманың 3 түрін қамтиды. Олар: тілдік норма (лексикалық, сөзжасамдық, грамматикалық, дыбыстану нормасы); этика (сөз нормалары (сөйлеу этикасының ережелері); коммуникативті норма (сөйлеу қарым-қатынастың тиімділік қағидалары).

Тіл мәдениеті тілдік норма туралы Р.Сыздықова, М. Балақаев, М.Серғалиев, Н.Уәлиев өз еңбектерінде жан-жақты қарастырған болатын. Тілдік норманың проблемалары тіл мәдениетінің аясында қарастырылады. Қазіргі уақыт талабына сай, сондай-ақ, әлемдік тіл ғылымында тіл мәдениет «сөйлеудің тиімділік теориясы» ретінде аталып, әсер ету әрекеттестік (яғни, екі жақтың өзара қатынасының) бағытында зерттелін жатыр. Осы әлемдік тіл мәдениеті көтерген проблемаларын қазақ тіл ғылымында жан-жақты зерттеудің прагматикалық аспекті арқылы шешу міндетін алға қоюда. «Тіл мәдениетінің басты мәселесі – тілдік құралдардың көмегімен қарым-қатынас жасау барысында адамға ықпал ету. Әрине, мұндайда тілдің эстетикалық, әлемлік жағынан әсер етуі басты назарға алынады. Демек, әркімнің жүріс-тұрысында, жалпы болмысында мәдениетті болуының қажеттілігі сияқты, сөйлеу, жазу үстінде де адамның, әр сөзді, сөз тіркесі мен сөйлемнің тиімді қатынасында емес, соған қоса, партияның, әсерлі қолдана білуі кең мағынадағы рухани мәдениеттің ішкі бір саласы ретінде қаралуы тиіс. Тіл мәдениетінің ерекшелігін айқындайтын негізгі белгілер мен салалары оларда

Олардың басталары мыналар: дұрыстық, дәлдік, логикалық, тазалық, мәнерлілік, сөздің байлығы қысымдылық» [2, 114].

Тіл мәдениеті сөзді дұрыс, тәртіпті ғана пайдалану болып саналмайды, тіл мәдениеті эстетика бағдарды қамтамасыз етеді. Ол өзінің ең жоғары деңгейінде стилистикамен түйседі, оның проблем мәселелеріне игі ықпал етіп, стилистикалық норманың қалыптасуына толық мүмкіндік жасап б. Стистикалық нормадан тілдік норманың өзгешелігі мынада: әдеби тілдің тілдік нормасын қолдану шектеулі емес. Тілдік норма жалпы қолданыстың дұрыстық сапаларын игеріп отырады. Тілдік норма мәдениетінің аясында қарастырылады, сондықтан тіл мәдениетіне иек артады. Тілдік норма функционалдық табиғаты варианттылықтың бар болуымен байланысты. Тілдік тәсілдердің вариантты әдеби тілдің функционалды-стилистикалық жіктелуін қамтамасыз етеді. Тіл нормасы белгілі жүйелілі бірзділікке бағынады. Әр халықта бір-біріне ортақ болып келетін лексикалық мағынасымен сыпайылық мағына білдіретін сөздер көп екенін байқауға болады.

Әр заманда әр халыққа тән әдептер мен дәстүрлер өмірге келіп, соларға сай сыпайылық қағи туындап, ғасырлардан ғасырларға жалғасып, ұласып жатады. Тыңдаушының сөйлесім мазмұнын қабылдауы пікірлесімге қатысушылардың сөйлесу тәжірибесінің ортақ сипатына тікелей байланысты тұста П.Грайстың атақты ынтымақтастық қағидасы да адресаттың коммуникативті қызығушылығын е алу керектігін көздейтінін айта кеткіміз келеді. Басқаша айтқанда, бұл қағиданың негізінде қатысымның жүзеге асуы алдымен тыңдаушыға тікелей байланысты екендігі жатыр. Сонымен П.Грайс үш ынтымақтастық қағидасы:

- 1) белгілі хабарды айт,
- 2) тек қана шындықты айт,
- 3) тақырыптан ауытқыма,
- 4) анық сөйле.

5) сыпайы бол дейді. Бұл адресатқа легенде сөйлеушіге қойылатын коммуникативті міндет талабы. Сонымен адресаттың ролін сөйлеудің тек әлеуметтік этикет формасы қана белгілемейді сөйлеушінің өз сөйлеу әрекетін дұрыс ұйымдастыруға итермелейді. Демек кез-келген ауытқу тыңдаушы қайта сұрауларымен әшкереленуі мүмкін, себебі «сөйлеуге өңдеу жасау адресат факторының қысым жүзеге асады» [3, 358]. Н.Д. Арутюнова адресат факторын оның сөйлеу актілеріне қатысы тұрғық сипаттайды. Ғалым алдымен сөйлеу актілерінің барлығы дерлік адресатпен бе, және сөйлеу актілері түріндегі адресат қызметіне көңіл аударған. Әрине Остин – Серль жіктеген сөйлеу актілерінде адресат соның ішінде адресатқа жақыны императивтер мен сұрақтар. Бұлардағы адресателу перлокутивті әсе түсіндіріледі. Себебі нақты тыңдаушысы жоқ сөйлеу актісі өзінің коммуникативті мәнін жоғалтады дегеніміз, мысалы, сұрақтың риторикалық сұрақ болып кетуі және т.б. Мәселен, Мұны әурешілік деугі ма? Сөйлеу актілері ішінде адресат факторына тікелей байланысты комиссивтерді атап айтуға болады. С комиссивтер әрекеттің немесе әрекетсіздіктің сөйлеу реакциясының категориясына жатады. Бұл ет өтініштің аралық реакциясы.

Сөйлеу актілері арқылы тыңдаушыға әсер ету үшін сөйлеуші белгілі тіл бірліктерін қолданады келген перлокутивті қызмет негізінде сөйлесімнің үш салаға: әрекетке, ойға, эмоцияға бағыт перлокутивті мақсаты жатыр. Сөйлеу актілерінің прагматикалық типтерінде (репрезентатив, ро директив және т.б.) тілдік бірліктермен берілген авторлық интенция перлокуцияны да болжайды. С әрекетін жоспарлап, оны жүзеге асыру кезінде коммуникант қатысымға қатысушының әлеуметтік сип соның ішінде рольдік сипатын есепке алады. Себебі сөйлесу барысында адамдар не тыңдаушы сөйлеушінің ролін қабылдайды да, әрекетке қатысты өз бағаларын береді. Қарым-қатынас пр әлеуметтік тұрғыдан бақылау қатысымдағы адамдардың рольдік репертуарына сай жүргі Психологияда роль дегеніміз – әркімнің әртүрлі әлеуметтік позицияда өзіне тағайындалған, белгілі әдеби. Әрине, бір адам жағдаят түріне қарай әртүрлі роль (әке, отбасының мүшесі, маман, тұтын жолаушы т.с.) орындайды. Бұл жерде оның әлеуметтік ролінің алатын орны ерекше. Себебі әлеу рольдер қатысымға қатысушылардың сөйлеу әдебін анықтайды. Жағдаят кез-келген коммуникативтік әсер ету есебімен қатысушылардың әлеуметтік рольдерінің, олардың психологиялық күйін қарастырады. Сөйлеуші де, тыңдаушы да өз ниеттерін сөйлеу қадамы арқылы білдіруі вербалды әрекет түрінде жүзеге асатыны белгілі. Қатысымға қатысушылардың мақсаты мен уәжі коммуника жағдаяттың компоненттерімен тығыз байланысты. Қатысымға қатысушылардың қоғамның м ретінде, сол қоғам белгілеген әлеуметтік нормалар мен ережелерді қолдануын, сөйлеу этике есептесуін қадағалайтын – уәж. Мақсат – мүмкін нұсқалардың қолайлысын дұрыстап таңдау. С әдебінің нормасы әлеуметтік және мәдени факторларға сүйенеді де, ұлттық ерекшелікпен ерекшел. Кең тараған көзқарас бойынша прагматика ұғымы адамның тіл бірліктеріне деген қатынасын зерттейтін

Ал тіл бірліктерін де адам қолданатын болғандықтан, қатысым прагматикасын тіл бірліктерінің өзара қарым-қатынасынан іздемеу керек, оны коммуникацияға қатысушы – адамдардың қарым-қатынасынан іздеген жөн. Себебі прагматиканың орталық категориясы – субъект категориясы, әлеуметтік жағдаят категориясы, яғни, адресат факторы. Әрине, бұл сөйлеу әдебінің қоғамдық белгіленген, дағдылы тәртібі екені рас, және сол қоғам мүшелері ұлттық ерекшеліктің осындай сөйлеу формулаларында бекітілгенін біледі. Дей тұрғанмен, сөйлеу формулалары тарихи құбылысқа, оқиға байланысты өзгермелі болады.

Сөйлеу этикетінің табиғатына келсек, сөйлеу этикетінің микрожүйесі – тілдік қатынас барысында әлеуметтік-реттеу қызметін атқаратын тілдік амалдардың жиынтығы. Бұл жүйенің екі жақты бағыты бар, біріншіден, сөйлеу этикеті тілдік жүйеге жатады, оның бірліктері тілдік нормаға тәуелді. Ал, екіншіден, сөйлеу этикеті жалпы этикеттің құрамдас бөлшегі ретінде адамның тәртібін басқаратын басқа формалармен тығыз байланысты. Объективті шарттар адамдардың әрекетін реттейтін болғандықтан, мұндай әрекетті өзіне сай ережелер, нормативтер бақылайды.

Қатысым орнатудың сәттілігі коммуникативті-прагматикалық нормаларды сақтауға да көп байланысты. Өйткені қатысым нақты коммуникативті жағдаят, әңгімелесушілердің интенциясы мен ниетін негіздейтін үйлесімді тілдік амалдарды таңдау, олардың (әңгімелесушілердің) ара қатынасы, жеке сөйлеу дағдылары мен қатысым жағдайы арқылы реттеліп отырады. Осы факторлардың негізінде тілдік норманы қалыптастырудың негізгі өлшемі ретінде коммуникация барысындағы тілдік бірліктердің қолданысының функционалды-жағдаяттық сәйкестігін атауға болады. Ауызша қатысымның прагматикалық заңдылықтары әдістемелік тұрғыдан күрделі жүйе. Бұл жүйені қатысым субъектісі, әлеуметтік нормалар мен конвенциялар, тілдік амалдар, сөйлеу стратегиясы және тағы басқалар құрайды. Өйткені осы аталғандармен қатар, тілдік қарым-қатынасты сипаттау мен моделдеуге диалог тақырыбы, әлеуметтік ережелер, диалогтың интенциялық құрылымы және модалділігі жатады. Себебі диалогты өрбіту, қатысымдағы әңгіме тақырыбын ұйымдастыру, коммуникацияны сәтті орнату шарттарының заңдылықтары – қатысымды коммуникативті процесс ретінде зерттеуде кездесетін әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектесуі мүмкін.

Егер тілдің фатикалық функциясы макроинтенцияның бір түрін құраса, тақырып соны жүзеге асыру құралы болып есептеледі. Коммуникацияның иллокутивті аспектісімен қатар, тақырып та диалогты ұйымдастырушы принцип болып келеді. Әңгіме тақырыптарын бір-бірімен байланыстыра алу әлеуметтік құзіретке жатады. Қатысым орнатуға бағытталған коммуниканттардың екеуіне де қызық, өзекті тақырыпты енгізу оңай емес. Өйткені сөйлеу әрекетінің негізінде мәлімет пен оны қабылдаудың арасындағы күрделі қатынас жатыр. Бұл қатынасты жүзеге асыруға коммуниканттардың психологиялық қабілеттілігін вербальді тәсілдер жүйесі арқылы бере алуы көмектеседі. Коммуникативтік рөлдердің алмасуы П.Грайстың ынтымақтастық принциптерін, Р.Лакофтың сыпайылық ережелері мен Дж.Личтің әдептілік ережелерін қолданатыны мәлім. Себебі коммуниканттар әлеуметтік қарым-қатынасты реттейтін өздерінің сөйлеу әрекетін ережеге сай жүзеге асыруға тырысады. Мұндағы адресатқа деген бағытталу – оның жасын, жынысын, ұлтын, білімін, мамандығын, қызметін қамтитын әлеуметтік ролін анықтау. Қатысымға қатысушылардың мақсаты мен уәжі коммуникативтік жағдаяттың компоненттерімен тығыз байланысты. Қатысымға қатысушылардың қоғамның мүшесі ретінде, сол қоғам белгілеген әлеуметтік нормалар мен ережелерді қолдануын, сөйлеу этикетімен есептесуін қадағалайтын – уәж. Мақсат – болуы мүмкін нұсқалардың қолайлысын дұрыстап таңдау. Сөйлеу әдебінің нормасы әлеуметтік және мәдени белгілерге сүйенеді де, ұлттық ерекшелікпен ерекшеленеді.

Адамның дағдылы іс-әрекеті немесе әлеуметтік әдебі, оның ішінде сөз әдебі, сол әлеуметтік қоғамға, ортаға лайық болады. Қатынасқа қатысушылардың жас ерекшелігі, жынысы, мекені, кәсібі, жұмысы, отбасындағы орны оның әлеуметтік белгілері болып табылады. Кез-келген қатынасқа қатысушы адам өзінің әлеуметтік белгілеріне қарай, рөліне қарай сөйлейді. Оны біз драма кейіпкерлерінің сөйлеу тілдерін талдау барысында байқап отырмыз. Коммуникативтік тұлғалардың сөйлеуі тек жасына ғана емес, алған білім деңгейіне, өскен ортасына, қызметі мен кәсібіне, бір сөзбен айтқанда әлеуметтік мәртебесіне байланысты болып келеді. Тілде бар айла-тәсілдерді, тактикаларды ұтымды қолдану арқасында сәтсіз коммуникативтік жағдаятты болдыртпайды. Әдетте коммуникативтік тұлғаның жүріс-тұрысы, әлеуметтік әдебі сол ортада қалыптасқан нормаға сай болады. Сол нормаға сай тілдік қатынас жасайды. Алайда, сол қоғамда қалыптасқан нормадан, принциптерден ауытқыса, қатынас бұзылады. Сондықтан әрбір сөйлеуші сөйлеу барысында барынша сыпайылық сақтап, бірлестік, ынтымақтастық принципін орынды қолдануға тырысады.

Әдебиеттер:

1. Уәлиев Н. Қазақ тіліндегі фразеологизмдер және тілдік норма. – Алматы, 1993. 199б.
2. М.Балақаев, М.Серғалиев: Қазақ тілінің мәдениеті. Алматы, Зият-Пресс, 2004 жыл. 114 бет.
3. Арупонова Н.Д. Фактор адресата // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1981. Том 40, №1. – С.356-367.